

Las Trais Lias ed ils Confederads svizzers

In sguard sin lur alianzas e sin la furma statala da la Veglia Confederaziun

■ **Ils chantuns confederads, oravant tut quels che cunfinavan cun las Trais Lias, furmavan il circul stretg dals alliads da quellas; pervi dad interess cuminaivels (politica en l'Italia) ed ina concepziun statala sumeglianta (sistem guvernamental republican) èn sa svilupadas gia baud relaziuns pli stretgas.** L'allianza dal 1400 tranter il Glaruna e la Lia Grischa dals signurs (fundada il 1395 a Glion) preveseva l'avertiment e l'agid vicendaivel e vuleva garantir la segirtad dal commerzi e dal traffic. Il fatg ch'era la vischnanca da Mustér e quella da Valragn (*vom Rin*) èn documentadas sco sigilladras autonomas, cumprova tranter auter l'impurtanza da las rutas sur il Lucmagn, il Cuolm Val, il Spleia ed il San Bernardin per il chantun da Glaruna.

Il 1419 han la citad da Cuira e la Lia da la Chadé stipulà cun la citad da Turitg in contract da conburgaisia, limità a 50 onns, che preveseva l'agid vicendaivel en cas da basegn. Turitg garantiva il passagi segir lung la ruta dal Lai Rivaun, ils custs ha la citad a la Limmat dentant adossà als Grischuns; ella ha schlargià sia sfera d'influenza en direziun da la regiun da Sargans ch'ha empruvà il 1436/38 da cuntanscher il status d'ina quarta Lia retica autonoma tras in'allianza cun Cuira, la Lia Grischa e la Lia da la Chadé. A la finala n'han els però betg pudì resistèr a l'intervenziun da vart da differents chantuns ed èn daventads in signuradi cuminaivel dals Confederads.

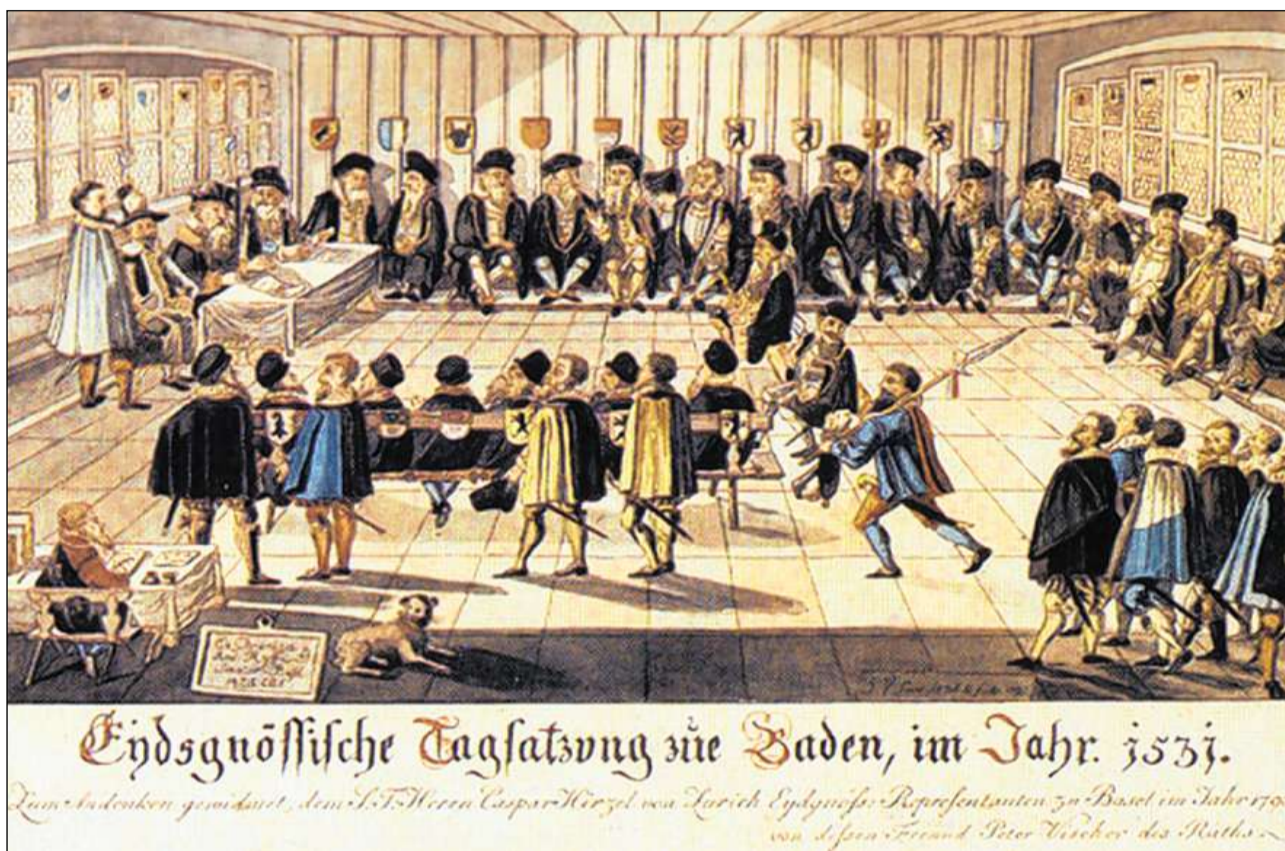
Sco quai ch'ils Grischuns han sustegnì per part ils Confederads en las Guerras burgognaisas tranter il 1476 ed il 1478 cunter Carl il Temerari, han quels gidà il 1486/87 las Trais Lias en la campagna militar en Vuclina. A partir dal 1473 han omaduas varts contractà davart in'annexiun a la Confederaziun; ils Confederads n'eran però betg unanimamain d'accord. Pir la situaziun smanatschanta avant la Guerra svabaisa ha provocà in'uniun parziala. Il 1497 han la Lia Grischa ed il 1498 la Lia da la Chadé fatg in'allianza d'amizicia cun ils set chantuns da la Veglia Confederaziun (senza Berna). Els èn s'empermess amicizia ed han exprimì la voluntad da renunziar vicendaivlamain a la violenza en cas da conflicts, s'obligond il cuntrari da schliar las differenzas avant dretgiras ordinarias; en cas da discordia era previs d'instituir ina dretgira da cumpromiss imparziala cun sedia a Riva/SG. En dumondas da guerra e da pasch na dueva nagin prender ina decisiun senza consultar l'auter partenari; ins vuleva promover ensemen il commerzi ed il traffic. Questa alianza perpetua sa basava sin l'egalitad da dretgs; las duas Lias grischunas han mantegnì – sco stans alliads da la Confederaziun – l'autonomia totala. Ils dretgs austriacs extendids

en il territori da la Lia da las Diesch Dretgiras han impedi quella da stipular ina alianza sumeglianta. L'avischinaziun da las autras duas Lias a la Confederaziun ha manà en il 16avel tschientaner a contacts pli stretgs ed amicabels da la Lia da las Diesch Dretgiras surtut cun Turitg ch'han influenzà fermamain la reformaziun en il Grischun. Il 1523 han ils Confederads sustegnì cun success las Trais Lias en la Segunda Guerra da Müsch, e diplomats grischuns han intermedià pliras giadas en conflicts a l'intern da la Confederaziun.

Enturn il 1600 han las relaziuns tranter ils Confederads ed il Grischun survegnì novs impuls. A partir dal 1584 han las Trais Lias aspirà ad in'allianza comunabla cun tut ils 13 chantuns. Ils chantuns catolics da la Confederaziun han dentant refusà ina tala per motivs confessiunals. Percunter ha la Lia da las Diesch Dretgiras pudì concluder il 1590 in'allianza cun ils chantuns da Turitg e Glaruna, cuntanschend qua tras ina posiziun sumeglianta a las autras duas Lias. Ils 5 d'avust 1600 han las Trais Lias conclus in'allianza cun il Vallais ch'ha rinforzà l'amicizia vicendaivla e punctuà ils interess comunabels en la politica franzosa ed en quella proseguida en l'Italia dal Nord. Ils 30 d'avust 1602 han las Trais Lias stipulà l'Alleanza eterna cun Berna che garantiva l'agid vicendaivel e ch'ha permiss a las Trais Lias d'extendèr il circul d'alliads sin tut ils 13 chantuns da la Confederaziun. La simpatia da Berna sa basava tranter auter sin la prontezza signalisada dal Grischun il 1499 da vegnir en agid a la citad da Berna cun 3000 schuldads per defender la Republica da Genevra cunter la Savoia. Quai è era stà l'entschatta d'ina perioda da stretgas relaziuns spiertalas, oravant tut da vart dals preditgants, tranter las Trais Lias e Genevra, la citad da Calvin.

Il temp inquiet dals Scumbigls grischuns cun tumults, dretgiras nauschas e guerras, durant il qual ils Confederads han empruvà pliras giadas senza success d'intermediar u d'intervegnir, ha provocà temporarmain ina tscherta alienaziun ed indebli las relaziuns amicablas.

Enturn il 1700, en occasion da la Guerra da successiun spagnola, è danovamain sa manifestà en las Trais Lias il basegn da segirezza politica, ed ellas han aspirà per la terza giada ad in'allianza cun tut ils 13 chantuns da la Confederaziun. L'iniziativa ha dentant chattà l'opposiziun dals chantuns catolics, ed uschia han ins conclus il 1707 in'allianza cun Turitg ch'era equivalenta a quella dal 1602 cun Berna; era quella garantiva explicitamain l'agid vicendaivel en cas da basegn. Cun quai stevan las Trais Lias en ina stretga relaziun cun ils dus pussants stadis municipals da Turitg e da Berna. Las obligaziuns d'allianza èn vegni-

Dieta confederala dal 1531.

das resguardadas dad omaduas partidas: il 1712 èn ils Grischuns sa declerads pronti da vegnir en agid a Turitg en la Guerra dal Toggenburg; Turitg e Berna han gidà repetidamain vischnancas grischunas donnegiadas tras incendis ed èn sa participadas il 1718 als custs per il nov mir da la citad da Glion. Cun l'integraziun da las Trais Lias en la Republica helvetica il 1799 e l'adesiun dal chantun Grischun a la Svizra il 1803 è ida a fin l'era d'ina politica exteriura independenta e d'ina politica d'allianzas dal Grischun, cun excepziun dals capitulats militars.

Martin Bundi

Dieta confederala

Il term Dieta confederala designava fin il 1848 la radunanza dals mess dals chantuns da la Confederaziun svizra. Mintga chantun delegava avant il 1798 in fin dus mess: cuvits (burgamesters), mastrals u auters represchentants da l'elita politica a la Dieta confederala. Dapi las Guerras da Burgogna (1474–77) eran ultra da quai represchentads savens era ils Lieus alliads cun ina vusch a la Dieta confederala, regularmain dentant mo il prinzi-avat da Son Gagl e las citads da Son Gagl e da Bienna e sporadicamain il Vallais e las Trais Lias. Il lieu da reuniun da la Dieta confederala variava.

Durant la Republica helvetica ha existì la Dieta confederala mo in curt temp sin il fundament da la Constituziun da Malmaison (1801), imponida da Napoleun. Durant la mediaziun trametteva mintgin dals 19 chantuns in mess, quels pli populads mintgamai dus: Berna, Turitg e Son Gagl, il Vad, l'Argovia ed – a basa d'in dumber da populaziun supponì per sbagl – il Grischun. Votaziuns cun resultads ad referendum vegnivan decididas tenor il princip da la maioritad simpla. Mo las decisivins davart guerra, pasch ed alianzas basegnavan ina maioritad da trais quarts da las vuschs. Sut il presidi (alternant) dals chantuns directoriels (Friburg, Berna, Basilea, Turitg, Lucerna e Soluturn) recrutava la Dieta confederala las truppas militaras per la Frantscha ed organisava las intervenziuns da l'armada en cas da tumults interns. A la Dieta confederala, convocada durant ils onns 1815–48, han participà exponents dals 22 chantuns cun dretgs eguals. Lieus da reuniun cun funcziun d'avantlieu èn daventads en roda per mintgamai dus onns Lucerna, Berna e Turitg. Il Contract federal dal 1815 (15 art.) ha attribui a la Dieta confederala la politica exteriura ed il militar sco era la regulaziun da conflicts a l'intern u tranter ils chantuns. La Constituziun federala dal 1848 ha remplazzà la Dieta confederala tras il Cussegl dals chantuns cun mintgamai dus represchentants chantunals. Quel furma dapi alura, ensemen cun il Cussegl nazional, l'Assamblea federala a duas chombras e, sco tala, la legisla-

tiava da la Svizra. Ils delegads grischuns vegnivan elegids tranter il 1803 ed il 1848 dal Cussegl grond en la sessiun da stad ed instruids en moda impegnativa. Per sessiuns extraordinarias vegnivan els elegids ed instruids da nov. Fin il 1836 vegniva elegì il deputà principal en roda dal ravugl da las Lias; dal 1808–48 era quel en in ritmus da trais onns in catolic, ils auters onns era il cundeputà in catolic. Tenor la lescha dal 1837 stueva il deputà principal sa cusgliar cun ses cundeputà, sche l'instrucziun mancava u n'era betg dal tutfatg clera u cumpletta, ed el decideva en ultima instanza davart il votum dal Grischun. Era il mess reformà vegniva ussa elegì (da nov) senza resguard da las Lias, il delegà catolic derivava da la Surselva (sco fin qua). Ils 26 d'october 1848 èn vegnids elegids ils emprims cusvegliers dal chantun. Esser mess a la Dieta confederala era ina missiun d'onur. Ils mess vegnivan accompagnads e servids dal salter en ornat uffizial. Avant il 1810 aveva la delegaziun durant in tschert temp era in secretari.

Adolf Collenberg

Confederaziun svizra

Il term confederaziun designescha dapi ca. l'onn 1350 ina da las numerusas raits d'allianzas engiradas en il territori da la Svizra odierna. Dal sistem communal republican da la Veglia Confederaziun svizra e da las metamorfosis revoluziunaras dal 1798–1848 è naschì il stadi federal modern che sa numna en la Constituziun federala *Schweizerische Eidgenossenschaft*, *Confédération suisse*, *Confederazione Svizzera*, *Confederaziun svizra*, *Confoederatio Helvetica*.

En il senn giuridic abstract dal term signifitga confederaziun la colliaziun d'associads cun dretgs eguals, stabilida tras in sacrament davant il Segner, prestà per in tschert temp u per l'eternitad (furma suprema d'ina obligaziun voluntara da l'uman). La Confederaziun svizra stat en opposiziun cun l'urden ierarchic dal domini feudal basà sin l'engirament dals subdits (omagi). Il term Confederads cumpara en diversas alianzas stipuladas en il 13avel tschientaner, il term abstract tudestg *eidgenössli* u *eidgenosschaft* sa manifestescha sco expressiun giuridica sporadicamain en l'emprima mesadad dal 14avel tschientaner, cun referenza territoriala precisa l'emprima giada il 1351. La noziun Confederaziun svizra vegniva duvrada pli tard en maniera parallela u sco alternativa a differents cumbinaziuns dals titels d'onur uffizials (*Liga vetus et magna Alamaniae superioris*, 15avel–18avel tschientaner; *alter grosser Pund obertütscher Landen*, 15avel–17avel tschientaner) sco era en substituziun dal term pli current Helvezia. La noziun Schweizerische Eidgenossenschaft cumpara sporadicamain en il 16avel e 17avel tschientaner, pli savens en il 18avel

tschientaner. En las linguas romanas manca la menziun explicita e positiva da l'engirament en las designaziuns uffizialas sco era en lur variantas (franzos *Ligues*, *Treize Cantons*, *République suisse*, *Corps helvétique* sco translaziun da *Corpus helveticum*; talian *Legga*, *Helvezia*, *Corpo elvetico*, *Svizzera*). La noziun correspondentia *coniuratio* describeva l'uniun engirada, criminalisada tras la connotaziun cun il term congiuraziun. Il pled romanisà *Eidgenots* designava mo la partida pro-confederala activa a Genevra a l'entschatta dal 16avel tschientaner.

La Veglia Confederaziun svizra consistiva dapi il 1353 dad otg, dal 1513 fin a ses declin il 1798 da tresch lieus municipals e rurals (chantuns) cun dretgs cumplains, d'ina dunsaina lieus cun dominis alliads che disponivan, en grads differents, da dretgs limitads (citads, principadis e las republicas federalisticas dal Grischun e dal Vallais), dals dominis comunabels e d'insaquants protecturats. Quest sistem cumpless d'allianzas era collià en il rom da la politica exteriura cun numerusas alianzas conclusidas cun la Republica da las Trais Lias e cun pussanzas europeicas.

Andreas Würigler

Federaziun

Ils terms federaziun (era stadi federativ; tudestg *Staatenbund*) e stadi federal (tudestg *Bundesstaat*) èn entrads en diever en Germania a l'entschatta dal 19avel tschientaner. Tenor l'interpretaziun generala sa distinguan ils dus tips da stadis sco suonda: la federaziun sa basa sin in contract che pretenda, per pudair vegnir midà, l'unanimitad da ses commembers, entant ch'il stadi federal sa basa sin ina constituziun che po vegnir revedida cun ina maioritad da vuschs qualificada. La federaziun n'ha, sco collectiv, nagina qualitat statala e na po betg relaschar en atgna autonomia leschas cun in impegn direct per il singul. Ils passadis tranter ina federaziun ed in stadi federal èn dentant fluctuants. La Republica da las Trais Lias d'avant il 1798 e la Svizra fundada suenter il 1848 èn stadis federals. Contestada en la litteratura davart il dretg statal è l'attribuziun da la Svizra ad in dals dus tips da stadi tranter il 1815 ed il 1848.

Lexicon Istoric Retic

Il LIR cumpiglia bundant 3100 arttgels (geografics, tematics, arttgels da famiglias e biografias) davart l'istorgia grischuna/retica e la Rumantschia. Editura: Fundaziun Lexicon Istoric Svizzer; versiun online: www.e-lir.ch; versiun stampada: www.casanova.ch u en mintga libreria.

La Confederaziun cun ils Lieus alliads (1507).